

בין הסיפור 'נסים על הים' ל'לי"ל פרץ' לסיפור 'מעגלי צדק' לש"י עגנון

ייחוס מעשי נסים וגאולה לישו הנוצרי מנקודת ראות יהודית

מעשה בסטיה הדייג, שגר עם משפחתו בכפר הולנדי, כמשפחה יהודית יחידה בין דייגים נוצרים. החוט האחד המקשר את סטיה עם היהדות הצטמצם לביקור פעם בשנה, ביום הכיפורים, בעיירה סמוכה, כדי להשתתף בתפילה במקום קדוש. בערב של יום כיפור היה נוהג סטיה לדוג דג מיוחד כדי לאוכלו בסעודה המפסקת, בהסיכו בבית השוחט שבעיירה.

אותו ערב יום הכיפורים קרבה סערה לבוא. חרף אזהרות הדייגים יצא סטיה אל הים כדי לדוג כמנהגו דג לסעודה המפסקת. בעיצומה של הסערה, מתנשא סוף כל סוף לנגד עיניו דג של זהב. סטיה ודף אחריו כשהרג נעלם ומופיע, נעלם ומופיע ומושך באופן זה את סטיה אל לב הסערה. והנה מתגלית לנוכח עיניו גוויית אשתו בשערותיה השחורות והיא צועקת הצילה הצילה. תעתועי הדג ותעתועי האשה מתפרשים לו כמעשה של כשפים. לבסוף הוא זוכה להצלה פלאית. בראותו שירד כבר ליל כיפורים הניח למושטי הסירה כדי להימנע מחילול היום המקודש. את חיוו מסר בידי האלוהים. ואז מופיעים שני מלאכים הנושאים אותו אל החוף וברשתו מפרכס דג זהב. כך לא נפסק המנהג אצל סטיה. את יום הכיפורים עשה כפי שדרכו היה לעשות מדי שנה (י"ל פרץ, 'נסים על הים', ספר א, כרך א, עמ' קכא-קכח).

אגדה שאינה יהודית – ההיבלעות בתחתיות ים כאידיאל נכסף

כבר תמחהו המבקרים: מה ראה פרץ, שהפליג בסיפורו זה להולנד וגיבורו יהיה דייג, בעל מקצוע שלא היה נפוץ אצל היהודים בגולה? אם רצה להדגים ראייה חדשה של מוטיב הניסיון ומסירות הנפש של יהודי על קדושת יום הכיפורים, יכול היה לשתול את גיבורו בעולמם של יהודי פולין או בעיירה כלשהי במזרח-אירופה. משל יהודי היושב בכפר פולני נידח, בבית מרוזח שלו, בין אלפי גויים (ראו סיפורו 'שרה בת טובים'), ורק פעם בשנה, ביום הכיפורים, בא לעיירה יהודית וכו'?

עיצובו של גיבור הסיפור סטיה כדייג האוהב את הים עד כדי תשוקה למצוא במצולותיו את קבורתו, אינו מתקבל מכל בחינה שהיא כטיפוס יהודי. לא ייתכן שבאיוושהי פינה נידחת בדמיון העממי הצטיירה הקבורה באדמה כסיוט מחלחל, וההיבלעות בתחתיות הים – כאידיאל נכסף. הרעיון של קבר ישראל שורשים עמוקים לו באמונה היהודית, העממית כהלכתית, עד שכל הלך מחשבה המנוגד לו יערער אותה חוקיות פואטית המעניקה לסיפור את אמינותו. כל אגדה וסיפור עם ניזונים בסופו של דבר מעיקרי האמונה של העם שבתחומו נוצרו או הוכלאו ואת

רוחו ביקשו לשקף. א' בן-אור² מעריך את הסיפור כעולה מבחינה אמנותית על כל האגדות שב'מפי-העם', וגם המשל המקופל בו אינו דל במוטיבים ועיוניים: ים החיים זועף סביב היהודי בגולה, סירתו מיטלטלת על פני הנחשוליט ונטרפת, היהודי עורג אל אלוהיו ומתפלל אליו בלשונו הפשוטה, מלאכי מרום חשים לעזרתו ומביאים אותו אל חוף מבטחים ולא נפסק המנהג, כלומר: 'עוד לא נותקה השלשלת'.

לעומת א' בן-אור הרגיש לחובר³, שהסיפור הוא בעיקרו אגדה לא יהודית, הידועה בין העמים הצפוניים. פרץ עיבד אותה ועשאה לאגדה יהודית, אך עדיין נשארו בקרבה עוד רשמים לא יהודיים.

דג יהודי בים הנצרות - דג הזהב

אל משמעותו של הסיפור 'נסים על הים' שב מ' בוסאק⁴ דג הזהב המתנשא על המים, המפרפר, מקיש בזנבו, מתיז טיפות על פניו של סטיה ומושכו אל הים, מתפרש אצלו בדוחק כפיתויה של הנצרות למשוך את היהודי, הבודד בכפרו, אל הים הגדול המלא דגים – ים הנצרות מול דג הזהב, צבע המעלה אסוסיאציות של שערות העמים האריים-נוצרים, שטה אשתו, שחורת השערות, אם לבניו. היא המסמלת את המקור, המוצא, היהדות. סטיה, הנמצא בין הדג ובין האישה הטובעת, מייצג את היהודי הקרוע בין עולם מוצאו ההיסטורי, המוטבע בעומק נפשו, ובין סביבתו הריאלית הנוכחית. הוא פונה אל האישה הטובעת להצילה, אך ביניהם מתרוממים הנחשולים.

אולם את דג הזהב ביקש לדוג לשם קיום מצוות הסעודה המפסקת. זו המצווה שהיתה החוט היחיד שקשר אותו אל היהדות. על קיומה של מצוות הדג חירף את נפשו על פני הגלים הסוערים וזכה על כך לנס. דג זה עלה גם אחר כך על צלחתו בסעודה המפסקת שהיתה משותפת לו ולשוחט. סמליותו של הדג נשתמרה במדרש, באגדה ובמסורת העממית היהודית.⁵

מוטיב הדג במדרשי תז"ל

קרובה למוטיב הדג בסיפורנו היא האגדה המובאת בבראשית רבה יא, ובפסיקתה רבתי כג.

אמר ר' תנחומא: מעשה בחיט אחד ברומי שהלך בערב יום הכפורים ליקח דג בשוק. לא מצא שם אלא דג אחד. עמד הוא ועבדו של אפרכוס על המקח. היה זה מעלה אותו בדמים וזה מעלה בדמים, עד לשנים-עשר דינרים. לקחו החיט. בשעת סעודה אמר האפרכוס לעבדו: למה לא הבאת לי דג? אמר לו: אדוני, למה אעלים ממך? הלכתי לשוק, ולא היה שם אלא דג אחד, ונמצאתי אני ויהודי עומדים עליו, והעלה בדמיו עד שהגיע לשנים-עשר דינרים. מה היית מבקש – שנביא לך דג בשנים-עשר דינרים? אתמהה! אמר לו: מי הוא? אמר לו: אדם פלוני. אמר לו: לך וצוח לו שיש לו אוצר ויהא למלך. הלך וצוח לו. אמר לו: חיט אני. אמר לו: מה ראיית, חיט יהודי, שאתה אוכל דג בשנים-עשר דינרים? אמר לו: אדוני, יש לנו יום אחד שהוא מכפר על כל העברות שאנו עושים בכל ימות השנה, וכשהגיע יום זה לא נכבדו? אמר לו: כיון שהבאת ראייה לדברים הרי אתה פטור.

מה פרע לו הקב"ה? הלך (החייט) וקרע אותו דג. וזמן לו הקב"ה בתוכו מרגלית טובה, והיה מתפרנס הימנה כל ימיו.

העיקרים המשותפים לשני הסיפורים הם דבקותם הבלתי-נלאית של הגיבורים לקיים את מצוות הסעודה המפסקת בדג. שניהם זכו על כך לנס. סטיה חירף את נפשו על פני הגלים הסוערים בשביל לצוד דג וזכה לנס הצלה מטביעה, בידיהם של מלאכים. החייט באגדה המדרשית, חרף היותו חייט פשוט, התחרה על מחיר הדג וזכה בו לבסוף בשביל הסעודה המפסקת בהציעו מחיר מופלג ומופקע של שנים עשר דינרים. לפיכך פרע לו הקב"ה וזימן לו בתוך מעי הדג מרגלית יקרה. הגמול על דרך הנס פועל אצל כל אחד מהם על עקרון מידה כנגד מידה. האומנם הושפע פרץ בעיבוד הסצינה הזו מן המעשה בחייט?

יוסף מוקיר שבת והדג

יש לזכור, שמוטיב הדג והדבקות במשימה להשיגו בכל מחיר לשם קיום סעודת מצווה נפוץ למדי ומתקשר באגדה אחרת לסעודת יום השבת. במסכת שבת קט, ע"א, מיוחס הסיפור ליוסף מוקיר שבת:

יוסף מוקיר שבת היה לו בשכונתו נכרי אחד שנכסיו מרובים ביותר. אמרו לו כלדיים (חוזים בכוכבים): כל הנכסים שיש לך – יוסף מוקיר שבת יאכלם. הלך ומכר את כל נכסיו ולקח בהם מרגלית וקבעו בכובעו. כשהיה עובר גשר, הפריחה רוח את כובעו והטילתו לים. בלעו דג. נצוד הדג והביאוהו לשוק בערב שבת בין השמשות. אמרו: מי יהא ולקחו בשעה זו? אמרו להם: לכו והביאוהו אצל יוסף מוקיר שבת, שרגיל ליקח. הביאוהו אצלו ולקחו. קרעו ומצאו בו מרגלית. מכרה בשלוש עשרה עליות דינרי זהב. פגע בו זקן אחד, אמר: מי שמלוה לשבת – השבת פורעת לו.

קיים דמיון גלוי בין פועלו של יוסף מוקיר שבת לשם השגת הדג בשביל סעודת השבת ושכר המצווה הזו שזכה, במוצאו מרגלית במעי הדג, ובין פועלו של החייט בחיזורו הבלתי-נלאה אחר דג לשם הסעודה המפסקת. הגרסאות הללו מצביעות על המקום החשוב שתפסו דגים בחברה היהודית כסימן ברכה (מזל דגים). את חותמם טבעו במסורת ישראל ובסיפורי העם.

זיקת הסיפור אצל פרץ לסיפורי האגדות

זיקת הסיפור אצל פרץ לסיפורי האגדות הללו היא חלקית למדי ומצטמצמת למוטיב נודע ונפוץ שעניינו דבקות היהודי בכיבוד סעודת מצווה בדג. בכל מקרה קשור מוטיב הדג בסיפור 'נסים על הים' בפולקלור יהודי ובדברי חכמים שהפליגו בחשיבות אכילת הדג. חכמים ביכרו לגור בעיר שיש בה דגים. לכידתו ברשת על ידי סטיה איננה נוחה להתפרש, כדעת מ' בוסאק, כנצחון הניצוץ היהודי באדם בישראל וכהנחת תבוסה לפיתוי הנצרות.

כאנקדוטה לכל העניין הזה כדאי להביא מה שמספר פרץ ב'זכרונותי' (צח) על כוח ממכותו של ר' משה ואהל, רב העיר זאמושץ, גם בעסקי דגים לשבת, ומה צייתו לו

עם-הנשים: 'ראוי היה לכם לראות, כיצד בורחות הנשים מן החביות ומן הגיגיות של הדגים לשבת אם הדייג מעלה את המחיר בפרוטה אחת, והר' משה ואהל, החושש שמא לא יוכלו עניי העיר להגיע לידי קניית דגים ולא תהיה להם שבת של ממש, שולח את השמש להכריז: אל יקנו דגים! כמפני הדליקה בורחים!'

נסים על הים ונשמות אילמות – פוחת והולך

עלינו לזכור, שהסיפור 'נסים על הים' הוא השלישי בקבוצת המעשיות שבאמצעותן ביקש פרץ להדגים את הרעיון שנשמות אילמות, ככל שתהיינה אילמות, מצליחות להגיע למדרגה גבוהה בהתכוונות שבלב בעיקר. זאת בתנאי שתהיה כנה ואמיתית. שלושת הסיפורים מציגים בעצם שלוש דמויות שמידת בורותן וריחוקן מן היהדות ומצוותיה הולכת ומחריפה על משקל פוחת והולך. יוחנן שואב המים, בסיפור הראשון 'פסוקי דזימרא', יודע לקרוא פסוקי דזמרה, אך אינו מבין פירוש המילות. ואף על פי כן בזכות תשוקותיו לעבוד את הבורא מתנשאות המילים המשובשות היוצאות מפיו ועולות למעלה. וכך, חרף היותו בור ועם הארץ, חוננו אותו כוונותיו וייחודיו בחושים מופלאים ובשעת סכנה נצרך לעזרתו בעל האורח חיים בכבודו ובעצמו.

אברהם המל' הבטונן, גיבור הסיפור השני 'שמע ישראל', הוא נשמה אילמת שבפיו אין לשון דיבור כלל. כל מה שהוא יודע להגיד מסתכם ב'שמע ישראל'. ושוב, בזכות אהבתו לאלוהים, היה ניגונו מרעיד את המרומים ומשפיע על המלאכים לנגן עמו שירה. שניהם מממשים את תפיסת העולם המוסרית שפרץ מקדים להסביר אותו עם פתיחת הסיפור במסה רעיונית: 'שערי תפילה אינם ננעלין גם לפני הבור שאינו יודע אף פירוש המלות בסידור, או בספרו של בן ישי, וגם לפני הנשמות האילמות שאינן יכולות לדבר אל המקום ולהתחנן לפני המקום' ('מפי-העם', פז).

סטיה, גיבור הסיפור השלישי 'נסים על הים', מצוי בדירוג נמוך יותר מבחינת זיקתו אל עולם היהדות. הוא אינו יודע מאומה. באורח חייו התלוש והמנותק מכל חברה וחיים יהודיים מייצג סטיה הדייג סעיף שני במסה הרעיונית שבפתיחת הסיפור: 'ואין הקב"ה מקפח שכר שום בריה, ואפילו מי שקיים מצוה בלי דעת שהיא מצוה, ואין הקב"ה מעניש בעד עבירה בשוגג, ועל אחת כמה וכמה בשעה שהשוגג חשב שהוא עושה מצוה' (פח).

בורים ופשוטי עם בחסידות – החילול בחלילל ביום הכיפורים

פרץ הרחיק לכת בביומה העלילתי של השקפת עולם זו. 'סטיה' לא רק שאינו נענש על עבירותיו בשוגג, אלא כיוון שחשב שבעבירותיו הוא עושה מצווה, ובעיקר בזכות המצווה האחת והיחידה שנשתמרה אצלו מתוך הקפדה, זכה לנס ולקבלת שכר. הרעיון כשלעצמו אינו חידוש מקורי של פרץ. בסיפורי העם שאימצה לעצמה החסידות מוכרת המגמה להאדיר בסגולתם המיוחדת של בורים ופשוטי עם. כך מכריעה זכותו היתירה של שיכור פלוני, שכוח לו בתפילתו לפתוח שערי שמים לגשמים, את מדרגתו הרוחנית של הבעש"ט שקצרה ידו מלהושיע.⁶ העובדה

שאגדות העם נשענות על המוני מאמינים ומופנות אליהם מסבירה את הנטייה לייחס להם חשיבות ולהציג לא אחת עמי ארץ שבהם כבעלי פרימט ורוחני.⁷ וכך מסופר על נער חסר דעת שהובא ביום הכיפורים לתפילה בבית הכנסת של הבעש"ט. ומה שלא עלה בכוח הבעש"ט לעשות בתפילות פיו ובכוונותיו הצליח הנער לפתוח שערי שמים לתפילת הנעילה בניגון חליל הרועים שבכיס בגדו. המוטיב דומה אפוא לזה שב'נסים על הים'. החליל בחליל בעצם יום הכיפורים נתדמה אצל הנער רועה הצאן כעשיית מצווה. בדרך זו הבין שהוא נותן ביטוי כן ואמיתי לאהבתו את האלוהים. כיוון שכך, לא רק שלא נענש על העבירה, אלא לבעש"ט נגרמה קורת רוח, ובמוצאי יום הכיפורים גילה שהנער הזה העלה בחליל שלו את כל התפילות.

הרעיון שלפיו, בנסיבות מסוימות חילול של יום הכיפורים עשוי להתקבל כמעשה קידוש, אינו מעוגן כמובן בעולם ההלכה היהודי. נער שוגג, החושב לחומו שהוא מקדש את יום הכיפורים בתרועת חלילו, ייחשב מכל בחינה שהיא כעובר עבירה ובהתאם לשגגתו יצטרך לתקן ולתשובה. והנה, חרף פרכתו ההלכתית, לא רק שלא נדחק הסיפור לקרן זוית, אלא אדרבה: תפוצתו הרבה מצביעה על התחבכותו העממית.⁸ תמימותו של נער אטום-דעת, שחילולו בחליל היה תוצאה של המפגש הראשון שלו בחייו עם תפילה יהודית, שבתה את לב הקוראים.

בין תרועת החליל ביום הכיפורים לסטיה כנשמה אילמת

אף על פי כן קיימים הבדלים מהותיים בינו ובין הסיפור 'נסים על הים'. תרועת החליל בפי הנער, עם כל הכנות ותום הלב שבה, מכה את ציבור המתפללים בתודהמה ומערכת על ידם באופן טבעי כעבירה חמורה מבחינה הלכתית ועל כן הם בהולים ונבוכים. אבי הנער נאבק עמו כל העת ומזהירו באזהרה רבה לבל ירהיב בנפשו לעשות זאת. אמנם, התנהגותו של הנער מתפרשת כמימוש עצמי נאיבי לאמונה שבלב, אך כנורמה בלתי-מקובלת ואף אסורה. תגובתו של הבעש"ט והערכתו המפתיעה את מעשה החליל כאקט של קידוש היא פואנטה שהפרה את הציפיות הטבעיות לדברי כיבושין מפי הבעש"ט. יש גם לשים אל לב, שהחליל בחליל מתואר בסיפור כאירוע מקרי, ספונטני וחד-פעמי, שהוערך כך על ידי הבעש"ט בגלל הנסיבות המיוחדות. למעשה הערכתו נוגעת לכוחה של תרועת החליל ולהשפעתה על העולם השמימי, הסמוי מעיני האדם. יש לשער באיזו מידה היתה משתבשת אמינות הסיפור לו נשתבצה בו אפיזודה נוספת שהיתה מספרת על הבעש"ט אשר ציווה על הנער לבוא מכאן ואילך מדי יום כיפור לתפילת נעילה כדי שיחלל בחלילו את תפילתו התמימה. יש לשער, ששערי השמים לא היו נפתחים יותר לתפילת עם ישראל. במילים אחרות: הסיפור החסידי מספר את מעשה החליל והנער מתוך מודעות ברורה שהמעשה שעשה הנער נוגד נורמה דתית. סתירה זו והמודעות לה הן חוליה תימטית הכרחית בתוכנית הסיפור, שעל יסודה נבנתה הפואנטה. שונים הם פני המהלכים בסיפור 'נסים על הים'. אמנם, סטיה הדייג מוצג כבור מפורטי העם, אך אין המספר מגלם אותו כמי שזכות יתירה לו, גדולה מזכות הצדיק. מעלתו הבלעדית היא הקפדתו העקיבה, הנשנית מדי שנה בשנה, לשמור על הסעודה המפסקת בערב יום הכיפורים ולצום עד הערב הבא. לשם כיבוד הסעודה המפסקת

בדג ראוי לשמו היה מוכן לחרף את נפשו על גליו הסוערים של הים. 'החוט האחד', כדברי המספר, 'המקשר את משפחת הדייג אל האומה – לא נתק'!

הפואנטה איננה הפעם בעשיית עבירה שבגינה זוכה סטיה לנס ולשכר, וזאת מפני שהעבירה נדמתה לו כמעשה מצווה. כידוע, ציד דג לכבוד הסעודה המפסקת היא בחזקת מצווה. הפואנטה עולה וצפה למשמע זכייתו הגדולה לנס ולשכר, הגם שהיתה המצווה היחידה שנשתיירה בידו מכל תרי"ג המצוות. רק אותה הקפיד לקיים. קיום המצווה האחת וקופת העבירות שהוא עובר עליהן בשגגה אינם אירוע מקרי, חד-פעמי, אלא נוהג טיפוסי שנתקבל ונשתרש אצל סטיה ואבותיו. סטנדרט זה של יהדות נתפרש בעיניהם כמתוקן וכנכון. בניגוד לסיפורים האחרים לא שיכץ הפעם המחבר במהלך הסיפור נקודת ראות מאזנת. להוציא את המספר, היודע להציג את אורח חייו של סטיה כשגגה של נשמה אילמת, אין הסיפור מאוכלס בדמויות-שכנגד, היודעות לשפוט ולהעריך נכונה את שגגותיו מנקודת ראות יהודית שורשית; שהרי לא רק סטיה אינו יודע על דבר יהדותו ולא כלום, אלא גם בסביבתו הגויית, שבתוכה שתל אותו המחבר, אין איש שיתפקד כנציג נאמן ליהדות נורמטיבית. משמע, שאין סיפור אותה התמודדות, המאפיינת סיפורים מעין אלה, בין נשמה אילמת ששגגותיה הגלויות נידונות לחובה מנקודת ראות הלכתית יבשה, ובין הצדיק היודע לבחון ולבדוק את השגגות על פי מידת הרחמים והידיעה הנסתרת של הכוונה. היהדות המעוותת של סטיה היא הנורמה המתפקדת בלעדית בסיפור.

עולם אבסורדי מבחינה יהודית

הפואנטה מועמדת אפוא להתממש רק אצל הקורא המשכיל, היודע שכלל עשיותיו של סטיה אינן עולות בקנה אחד עם נורמות הלכתיות מובהקות; אלא שבזכות היותו ביטוי כן ותמים של 'נשמה אילמת', מצטרפות גם שגגותיו לזכויות, ומן השמים מזכים את סטיה בנס גלוי ובשכר של דג זהב כדי שלא יפסק ממנו מנהג הסעודה המפסקת הנותר בעצם כחוט האמיתי שקשר אותו ליהדות. הבורות הנרמזת, דרך משל, במנהגו של סטיה הדייג למסור את הדג לשוחט במקום כדי שהלה ישחוט אותו לסעודה המפסקת – האירוניה שבאופי המעשה לא תובחן לאשורה אצל הקורא שאינו יודע כי דג, בניגוד לבעלי חיים אחרים, אינו נצרך לשחיטה אצל שוחט כלל.

הרעיון 'שאיין הקב"ה מעניש בעד עבירה בשוגג ועל אחת כמה וכמה בשעה שהשוגג חשב שהוא עושה מצוה', הגיע לידי הדגמתו הקיצונית בהליכות חייו של סטיה. ההדגש החזק שביקש פרץ לתת להשקפה זו גרר אותו לשתול את סטיה בתוך עולב אבסורדי מבחינה יהודית. הרי זו משפחה יהודית אחת מבודדת בין משפחות הגויים. שכלל אינה יודעת על דבר יהדותה ולא כלום. 'כשסטיה על הים וסערה קמה, הילדיב קוראים: סאנטה מאריא! סאנטה מאריא! מאריא הקדושה!' הרי אלו קריאור שאופיין נוצרי מובהק ואשר המחבר שם בפי הילדים כדי להגדיל את רמז ההתבוללות של המשפחה ולהחריפו.

הקורא מתקשה לזהות את המקום הקדוש ההולנדי שבו מבלה המשפחה ביום כיפור מקשיבה לזמרת המקלה, לקול העוגב ולקול החזן. המספר נמנע במופגן מלכנותו 'כנסייה', אף לא 'בית כנסת'. הכינוי הסתמי 'מקום קדוש' חוזר על עצמו כמו

פעמים. וכך לגבי ה'דורש' העטוי פאר זהב בראשו. האומנם כומר הוא החובש לראשו כיפת זהב או שמא רביי רפורמי הדורש מעל בימת ארון הקודש? העובדה שהמספר נמנע במכוון מלנקוט זיהויים ברורים אמנם מלמדת על מודעותו לאבסורדים שבהווי היהודי ההולנדי. הרי אלה אותם מצבים קיצוניים של גרוטסקה ואבסורד, שעל רקעם ביקש פרץ לגלם מתוך הבלטה עולם של אמונה תמימה העשויה להרקיע שחקים. חרף הריחוק והניתוק, חרף האבסורד, הגה כל עוד נשתמר קשר אמיתי אפילו בחוט אחד, עשויה היהדות המצומצמת הזו לזכות בנס ובשכר. וכך לגבי הכרעתו של סטיה שלא להניע את משוטי הסירה המיטלטלת על פני הגלים הסואנים, מפני שהעריך, על פי האור שבצבץ מחלונות הדייגים שעל חוף, שהגיע יום הכיפורים. הקורא לתמונו נוטה לפרש את שביתתו כסימן נוסף לדבקותו הגדולה במצווה האחת שנותרה אצלו למשמרת מכל יהדותו, והיא קדושת יום הכיפורים. הדייג מעדיף אפוא להניח לסירתו להתהפך בים הסוער ולמות בטביעה מאשר לחלל את יום הכיפורים בחתירה במשוט גם אם יציל בכך את חייו. שתיתו העקיבה של המספר בכל הנוגע למעשיו של סטיה ולמחדליו התבססה בוודאי על ההנחה, שהאירוינה תבצבץ מאליה ותתן חיזוק-יתר לאידיאה שריבון העולמים מצרף את העבירה שעם הארץ עושה לשם מצווה, לחשבון המצוות; שהרי פיקוח נפש דוחה גם את יום הכיפורים, ומצד ההלכה אסור היה לסטיה להפקיר את סירתו לטלטלת הגלים הסוערים.

הגלישה אל עבר הגרוטסקה

השאלה העולה ומפרפרת בין השיטין היא, האם אין הסיפור משחק אירוני מוגזם, עד שאין לדעת באיזו מידה הגלישה אל עבר הגרוטסקה היא בעצם תוכנית מכוונת ומחושבת של המחבר; וכל זאת כדי לפקפק בעיני הקורא כל נקודת תצפית חד-משמעית כלפי המגמה הדידקטית המכריזה על עצמה כביכול ממהלכי הסיפור? חשד זה מקבל סיוע מעצם הסתירה הפנימית שבהתנהגותו של סטיה. המחבר הקפיד לעצב אותו כמי שמוכן לחרף את נפשו על גליו הסואנים של הים ובלבד שלא לחלל את יום הכיפורים בחתירה במשוט: 'עשה בי כרצונך! – קורא הוא השמימה – ביום הקדוש לא אניע משוטי! כנוכר לעיל, ביקש בכך פרץ להציג בורות 'סופר-הלכתית'. ההלכה קובעת, כידוע, שפיקוח נפש הוא ערך עליון הדוחה גם את יום כיפור. מנגד, בעיצומו של חירוף נפש זה על קדושת יום הכיפורים, הקפיד המחבר לתאר את סטיה כמי שעל לבו עולה מנגינת המקלה במקום הקדוש, בלוויית העוגב, והוא חוזר על הניגון ומזמר בלחש, ושוב חוזר על מנגינת העוגב – ובזמרתו זאת על שפתיו הוא רוצה למות... האין בכך הבעה סרקסטית כאשר פרץ כופה על הקורא להציב הקבלה קומית-מעוותת בין מתי ישראל, שהשתוקקו לסיים את חייהם באמירת 'שמע ישראל' על שפתיהם, ובין סטיה הדייג הרוצה למות על 'קדושת יום הכיפורים' כשמנגינת העוגב על שפתיו...? האבסורד אפוא ברור: סטיה מוכן לחרף את נפשו על קדושת יום הכיפורים ובו בזמן רוצה למות על חילולו של היום הקדוש...

במילים אחרות: סטיה מוכן למות בטביעה בים הסוער ובלבד שלא להניע משוט ביום הקדוש, מפני שנדמה לו בבורותו שקדושת יום הכיפורים דוחה פיקוח נפש. ובד בבד הוא משתוקק לחלל קדושה זו של יום הכיפורים במנגינת העוגב שעל

שפתיו, מפני שנדמה לו שהניגון על עוגב ביום הקדוש הוא ריטואל יהודי שאין ערוך לו וראוי אפוא לשאוב ממנו קדושה בשעת יציאת הנשמה.

האומנם די לו לקורא בבורותו של סטיה כדי שזו תספק את ההסבר לסתירות ולעיוותים? האם אין בכל זה משחק גרוטסקי של מחבר מפוכח, המבקש דווקא לשים ללעג את התום שבאמונה העממית?

מלאכים באיקונים נוצריים

הנחה זו עשויה לקבל סיוע מעצם מעשה הנס והתפאורה המתלווה לפעולת הצלתו של סטיה מן הגלים הסוערים. כשכר על דבקותו הבלתי-מתפשרת במצווה האחת לא נגזרה על סטיה מיתה. מנהג 'שחיטת הדג' לסעודות מפסיקות אסור היה לו שייפסק ועל כן זכה להינצל בידיהם של שליחים מן המרום. ברגע שהתהפכה סירתו טסו אליו שני מלאכים לבנים, שאת מראיהם מקפיד המספר לתאר לפרטים: רגליהם יחפות, ראשיהם גלויים, שערם נפור על פני הרוח, אך העיניים מאירות. אלה אחזוהו בידיו וכה הלכו שלושתם אחוזי יד על גבי הגלים כעל תלמי שדה עם הגיעם אל החוף. אגב הליכתם על פני הגלים רוצה סטיה לדבר, אך השניים מזדזזים להשתיקו: 'אל נא תחדל מלשיר... בזכות השירה אנחנו הולכים על פני הים, השירה מנצחת את הים'... כידוע, מלאכים שראשיהם גלויים, שערם נפור ברוח, עיניהם מאירות, אינם מלאכים שעיצובם שאב את השראתו מנקודת ראות יהודית. דמויות המלאכים דומות מאוד לאיקוני מלאכים וקדושים נוצריים, גם אם נסתמך על המקור היידי של הסיפור, שמנוסחו נפקד המשפט המתאר את המלאכים כגלויי ראש: 'צוויי וייסע געשטאלטן, ויי פון געפול געוועבט, גייען, האלטנדיק זיך ביי די הענט, בארוועס. מיט צעפלאסענע האר און לייכטנדיקע אויגן, איבערק ים' (שני מראות לבנים, כארוגי אדי ערפל, הולכים אחוזי יד, יחפים, עם שערות פזורות ועיניים מאירות – על פני הים). ובנוסף העברי: 'שני מראות לבנים, כלובן עננים קלים, הולכים אחוזי יד על פני הים. רגליהם יחפות, ראשיהם גלויים, נפור השיער אל פני הרוח, אך העיניים מאירות'.

איורי המלאכים של יוסל ברגנר

הרישום של יוסל המתלווה לסיפור אכן משקף מלאכים גלויי ראש.⁹ הקורא אינו יכול שלא להרגיש בתפאורה הנוצרית המתלווה לעצם מעשה הנס. ההליכה על גבי הגלים כעל תלמי שדה עד הגיעם אל החוף אי-אפשר לה שלא עלה בזכרון הקורא סיפורי נפלאות שמייחסים האוונגליונים לישו הנוצרי. אמנם, עצם התופעה של הליכה על פני המים מוכרת ומצויה בעולם היהודי. איוב מתאר את שלטונו המוחלט של האל על היום וגליו ואומר: 'נטה שמים לבדו ודורך על במתי-ים' (איוב ט, ח). התמונה של הליכת האל על פני הגלים המתרוממים מתממשת גם אם נפרש זאת כדריכה של שעבוד או כדריכה על גופו של המנוצח.

חוץ לתמונה זו הרי בכל הנוגע לעולם בני האדם, סיפורי הנסים על חציית ימים ונהרות של הנביא או של בעל הנס אינם הליכה פלאית על פני המים ממש. בסיפור בקיעת ים סוף והירדן מצוין במפורש, כי המעבר היה ביבשה בתוך הים כשהמים להם חומה מימנים ומשמאלם (שמות יד, כט); או בחרבה בתוך הירדן, כשהמים הירודים מלמעלה קמו נד אחד הרחק מאוד, והירודים תמו נכרתו (יהושע ג, טז-יז). כמו כן סיפור הנס של חציית הירדן על ידי אליהו ואלישע. הנביאים מכים את המים, ואלה נחצים הנה והנה. ההליכה איננה אפוא על פני המים, אלא שניהם עוברים באמצע, בחרבה (מלכים ב, ח, יד). אמנם, הים שיונה הנביא מוטל אליו עומד מזעפו, אך הצלתו נעשית באמצעות דג הבולע ואתו ומקיאו לאחר מכן אל היבשה (יונה ב). מוטיב ההליכה שלא על פני המים ממש מקבל פנים חדשות באגדות מאוחרות יותר. בעלי הנס פורשים סודר או מטפחת על פני המים ועליהם הם עוברים או שטים. כך מסופר על דוד אלרואי, שכדי להוכיח למלך שהוא שליח האלוהים לקח את סודרו ויפרוש אותו על פני המים ויעבור עליו (בנימין מטודלה פרק יט).¹⁰ מעין זה מסופר על הבעש"ט, לאחר שלא מצא ספינה שהפליגה לארץ ישראל כשעל סיפונה יהודים, השתדל להגיע אל מחוז חפצו בדרך נס: אז אמר הבעש"ט להסופר ר' צבי, אם רצונך אפרוש מטפחתי על הים רק שתיזהר לחשוב בשם פלוני אשר אני מוסר לך.¹¹ ועוד סיפורים הרבה על צדיקים ואדמו"רים שפרשו על המים סודר, חגור או אבנט.¹² אף עגנון בסיפורו 'בלבב ימים' מספר על הנס שקרה לחנניה בדרכו לארץ ישראל: 'נתן הקב"ה עצה בלבו, פרש מטפחתו על הים וישב עליה... עד שהגיע לארץ ישראל.'¹³ בכל הסיפורים הללו יש מעשה נסים בחציית מים, אך אין מוטיב של הליכה ממשית על פני המים.

ההליכה על פני המים ממש

לעומת זאת, אימצו לעצמן האגדות הנוצריות את מוטיב ההליכה הבלתי-אמצעית על פני המים. עיקרו במה שמסופר על ישו באוונגליון: 'זיהה באשמורת הרביעית בלילה, ויבוא אליהם (ישו) דורך על פני הים ויחילו ויאמרו כי רוח הוא בחזון, ויצעקו מפחד. וימהר ישוע וידבר על לבם ויאמר: חזקו, אני הוא, אל תיראו... ויען פטרוס ויאמר אליו: אדוני, האם אתה הוא, צו ואבוא אליך על פני המים. ויאמר: בוא! וירד פטרוס מן האניה וילך על פני המים לבוא אל ישוע (מתיה יד; ובאוונגליון של מרקוס ו; ושל יוחנן ו).

מוטיב ההליכה על פני המים טבע את חותמו באגדות הנוצריות. דוגמה קרובה לענייננו תשמע לנו הרפסוד של ויספאנסקי, מגדולי משורריה של פולין.¹⁴ מסופר שם על מלאכים, הבאים לבקתחו של פיאסט, מי שצאצאיו יהיו מלכי פולין, כדי לברך את בנו זמוביד – והמלאכים הולכים על פני האור. גם בסיפורו של ל' טולסטוי 'שלושה זקנים' מתוארים שלושה אנשים, המתבודדים באחד האיים שבים. הם אנשים פשוטים ביותר, המתפללים במילים הפשוטות ביותר. והנה, בהתלהבותם הרבה ובצמאונם להגיע למחוז חפצם הם מתחילים לרוץ ליעדם וזוכים להחליק על פני הים כאשר יחליק אדם רגיל על פני היבשה. באיזו מידה החליכה בכך רגל על פני

ימים היתה כל כך רחוקה מהלך המחשבה והדמיון של עולם היהדות ישמשו לנו דברים שאמרו חז"ל בגמרא (בבא מציעא צד, ע"א). מדובר על הדגמת סוגיה של תנאים – אימתי יש להתייחס אליהם ברצינות ואימתי הם נטולי תוקף מפני שהם אבסורדיים. דוגמה לתנאים אבסורדיים שאין להתייחס אליהם ברצינות מובאת בהלכה המוזכרת בגמרא: אם מישהו שאמר לאשתו, הרי זה גיטך בתנאי שתעלי לרקיע, בתנאי שתירדי לתהום, בתנאי שתבלעי קנה של מאה אמה, בתנאי שתעברי את הים הגדול ברגליך. והנה, הדוגמאות הראשונה, השנייה והרביעית קשורות באגדות ישו, שאליהן רמזה הגמרא באיזו מידה הן אבסורדיות.¹⁵

מלאכים יהודים באיווריו של יוסל ברגנר לעומת מלאכים נוצרים

כידוע, יוסל ברגנר אייר ברישומיו את סיפורי העם של פרץ, שפורסמו במונטריאול בפורמט אלבומי.¹⁶ האיורים הודפסו גם בהוצאה העממית של הסיפורים. האילוסטרציות הציוריות שלו לכמה מן החזיונות והדמויות של הסיפורים, ובעיקר לדמויות המלאכים שבינסים על הים, עולות בקנה אחד עם האינטרפרטציה שהוצעה בדיונו לעיל. המלאכים המופיעים בכמה מן הסיפורים, כגון אלה שעפו לקבל את נשמתו של ליבל בסיפור 'למראשותיו של גוסס' (כרך ראשון, ספר ראשון, ז-יז), אייר אותם ברגנר מצמיחי כנפיים על פי הקונבנציה המקובלת – מצמיחי זקן וראשיהם חבושים כיסוי ראש דמוי כיפה. הפירוש שנתן ברגנר באילוסטרציה לדמויות המלאכים נשען על נקודת ראות יהודית.

לעומת זאת, דמויות שני המראות הלבנים שטסו אל סטיה המיטלטל בין הגלים החזיקו בו והלכו עמו על גבי הגלים להוליכו אל החוף, נחפרשו אצל ברגנר באילוסטרציה כשני איקונים דמויי ישו, שצלמם נודע לקורא מן הכנסיות וממסורת איקוני הקדושים הנוצרים: שערות אישה ארוכות, סרוקות לכאן ולכאן, מגולחי זקן וגלוי ראש.

ברגנר הקפיד לרשום אותם נטולי כנפיים כדי להדגיש את החזיון שהם הולכים על גבי הגלים ולא מרחפים בסיוע כנפיים הפרושים להם מעל כתפיהם.

משמעות אירונית עולה ומהדהדת גם מבקשתם של שני המלאכים מסטיה שלא יחדל מלשיר. הקורא זוכר אל נכון שזמרת העוגב, המוכר כאינטרומנט מוסיקלי המלווה את התפילות בכנסייה, היא זו המושרת על שפתיו של סטיה. בזכות שירת העוגב, המשמיעה את תפילת יום הכיפורים, הולכים אפוא המלאכים על פני הים. זמרת העוגב שבפי סטיה, מסבירים המלאכים, מנצחת את הים.

עלינו לזכור, שהמוטיבים הנוצריים המשוקעים בסיפור הצלתו הנסית לא באו הפעם כדי לתת ביטוי לבורותו של סטיה. כל עוד נגעו הדברים לאורה חייו אפשר היה לפרש את מעשיו הפסוליים בגלל חוסר ידיעה, משמע בבחינת עבירה שעם הארץ עושה לשם מצווה. אולם כשמדובר בתפאורה הנוצרית המתלווה לסיפור ההצלה והאופי שהוענק למעשה הנס, עוסקים אנו באפקטים דרמטיים שהם פרי שיקוליו ותכנוניו של המחבר. באותה מידה יכול היה פרץ להצמיא מעשה הצלה דרמטי אחר, מנופה מיסודות נוצריים. דמותו של סטיה והערכים הרעיוניים שהועמסו עליה לא היו נפסדים.

מה היתה אפוא כוונתו של פרץ בכל המצאה הדרמטית הזו של נסים על הים? מבחינה ספרותית עשה פרץ מעשה אמנותי. אופיו המוזר והתמוה של מעשה הנס על הים מקביל ותואם לערכוביה המשונה והמבולבלת שבאורח חייו של סטיה. כשם שמעשיו היו מטוענים בפועל ניגודים של עבירות ומצוות תכנים יהודיים ונוצריים שימשו אצלו בעירובייה, כך מעשה הנס שאירע לו בגלל כוונותיו הכנות. אופיו והתפאורה המלווה אליו תפורים מתוך תיאום וכבבואה: מוטיבים נוצריים שזורים בתוך רקמה יהודית.

'מעגלי צדק' לש"י עגנון

מניה וביה עולה בזכרון הקורא סיפורו של ש"י עגנון 'מעגלי צדק' (כרך 'אלו ואלו', עמ' שפג-שפח). האפשרות לייחס מעשי נסים וגאולה לישו הנוצרי מנקודת ראות יהודית נראית לי כבעיה המרכזית של הסיפור. מכלול מהלכיו מממש מתוכו מחבר יהודי שהקורא מזהה אותו מיד ובלי משים עם דמותו של הסופר היהודי. על רקע זה מתערער אמונו של הקורא המסוים במסופר. הקורא שלו קונטקסט רחני יהודי מתקשה להאמין, שמחבר יהודי ייחס בכנות ובתום לב מעשה נסים וגאולה לישו הנוצרי. פקפוק זה משפיע את השפעתו על היחס אל הסיפור בכללו.

על כל פנים, כמו 'נסים על הים' אצל פרץ, נקט גם ש"י עגנון ב'מעגלי צדק' ארגון מאוזן ומקביל בין חלקי הסיפור: כשם שמעשי הזקן, חרף כוונותיו הטהורות, היו מטוענים בפועל עבירה ומצווה: בתמימותו ובבורותו לא ידע כי קופה זו אשר לתוכה שלשל כסף עבור הוצאת הדרך לארץ ישראל, היא קופה של כמרים ובאופן זה פרנס למעשה בכספו את בתי יראתם; כך גם הנס שזכה לו בחצות הלילה בבית האסורים, יהדות ונצרות משמשות בו בערבוביה. ישו הוא האיש המופיע להושיעו מבית האסורים ומטיסו לארץ ישראל.

במישור הסיפורי מקדים שם הסיפור 'מעגלי צדק' לפרש את מעשי ישו, משמע: שיבוצו של אותו האיש כמחלץ את הזקן מבית האסורים וכמטיסו לארץ ישראל התכוון ללמד ולהצביע על תיקון העוול שנגרם ליהודי על ידי הכמרים. אובדן הסיכוי של הזקן לעלות לארץ ישראל כיוון שכמרים לקחו את חסכוניותו לצורכי יראתם – אובדן זה מתאזן ומקבל פיצוי מידיו של ישו המטיס את הזקן לארץ ישראל. על רקע זה נפתח כר נרחב לפרשנויות כגון זו המגלה במעשה ישו סמל לתיקון העוול ביחסי הנוצרים ליהודים.¹⁷

במישור האמנותי מקיים הסיפור מערכת אנלוגית בין שני חלקי הסיפור. מעשי הזקן, המטוענים בפועל מצווה ועבירה, מקבילים למעשה הנס היונק את כוחו מטומאה ומטהרה. אנלוגיה זו נושאת בחובה גם משמעות אידיאלית. מי שבמעשיו בפועל מצווה ועבירה משמשות בערבוביה, הרי חרף השגגה ותום הלב מעלתו נשארה פגומה. השכר המתוקן לו בעבור זה לא יהיה מנופה ומצורף מסיגי טומאה. אף על פי כן חרף הפרשנות האידיאלית המאפשרת לשני הסיפורים לרכך את הקושי, טעם הפקפוק נשאר בלב הקורא המסוים.

הסתירות לרמותיהן בינסים על הים' לפרץ, כמו לסיפורים אחרים, שבות ומאשרו את פואטיקת הניגודים שעליה דיבר פרץ כיסוד בעולמו הסיפורי. זו עולה בקנה אח עם האנטינומיות שבעולמו האידיאולוגי: ראייה שכלית, אינטלקטואלית, העשו ללעוג לגיבורי סיפוריו העממיים, ובד בבד האדרתם והערצת אורח חייהם מפו שפרץ מצא בהם מייצגים נאמנים הקרובים לרעיונותיו הסוציאליים.

המשחק בין מגמות דידקטיות סותרות, הדורש לא אחת קריאה קשובה לשם חישובו מעניק ליצירותיו של פרץ את ייחודן ותחכומן האמנותי. תופעה זו כשלעצמה עשוי דווקא להצביע על מעשה החושב של הסיפורים. הפריצות האבסורדיות המתכוונות להפתיע בחזיון הבלתי-רגיל הן אלה המשבשות את אמינות הסיפור כאשליז שעיקר הצלחתה בכוחה להיקלט בתודעת הקורא כאילו היתה אמת.

הערות:

* עניין הקבלה בין שני הסיפורים ומעשה האמנות אצל שני הסופרים, היה נושא הרצאתי בכנס 'בין ספרו לפולקלור', שהתקיים באגודת הסופרים העברים תל אביב, לרגל הופעת כתב העת 'ידע עם', כרך ל-לא, בערוני יצחק גנון.

¹ הסיפור 'נסים על הים' ודומיו היו נושא הרצאתי בכנס הכין-אוניברסיטאי השלישי לחקר הספרות העברית אוניברסיטת בר-אילן 1986; ולאחריו, בכנס השנתי הכ"ט לחקר הסיפור העממי, תל-אביב 1987. ב-9.88. פרסם מאיר בוסאק בעיתון 'הצופה', עמ' 4, מאמר קצר על 'נסים על הים' ובו כמה מן התמיהות והשאלו שהעליתי, מהן דברים בבחינת תוספת על דברי. הנחות אחרות אינן נראות לי. והשוו להלן.

² א' בן-אור, תולדות הספרות העברית החדשה, כרך שני, תשי"ט, עמ' 121.

³ פ' לחובר, ראשונים ואחרונים, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 131, הערה 1.

⁴ מאיר בוסאק (לעיל הערה 1).

⁵ סמליות הדג לגבי הפירון כבר באה לידי ביטוי בברכת יעקב: 'וידגו לרוב בקרב הארץ' (בראשית מח, ט; במדרש התלמודי משמשים הדגים סמלים לפריה ורבייה. השוו ברכות מ, ע"א; יומא עה, עא; כתובות ע"א; סוטה יא, ע"ב; שמות רבה. א- דג כמאכל מיוחד לשבתות שמר על מקומו זה במסורת העממית היום, ואף על פי כן מצאנו במטה אפרים, סימן תכה, סעיף א, שנהגים שאין אוכלים דגים בסעודה המפסק ועיינו ערך 'דג, דגים', האנציקלופדיה העברית, יא, עמ' 923-925.

⁶ מ"י ברדיצ'בסקי, תשכ"ו, עמ' שטו.

⁷ לעניין זה ראו עמנואל בן גריון, ירושלים תש"י, עמ' 199.

⁸ בקהל הסיידים החדש, לבוב תרס"ב, סימן יח; בקבוצת יעקב, פרעמשילא תרס"ז, נג, ע"א. ונתעבר סיפור בידי מ' ברדיצ'בסקי (לעיל, הערה 6), עמ' שי, בהסתמך על אמנות צדיקים ובסיפור הצדיק הכפרי לשלום א אצל בוכר, תשכ"ה, עמ' 87; ואצל עגנון, ימים נוראים, שסט, בשם 'החליל'. על השפעת הסיפור בייצורו של ברדיצ'בסקי ראו מנשה אונגר, ר' ישראל בעל שם טוב, ניו יורק 1963, עמ' 385. על רישומו א: ברדיצ'בסקי ראו ש' ורסס, סיפור ושרשו, כג, 1961, עמ' 116-117.

מסע הגאולה של עגנון בסיפורו

'מעשה העז'

הקדמה

הסיפור 'מעשה העז' של עגנון זכה להתייחסות חוקרים וסופרים רבים מיום פרסומו ועד עצם היום הזה. אני אנסה את התייחסותי לסיפור מזווית אחרת, שעניינה הוא הגאולה. האמצעים הספרותיים שעומדים לרשותי כדי להגיע אליה הם מתוך סיפור 'מעשה העז': הקבלה והמיסטיקה. בשני נושאים אלה אתמקד במאמרי על סיפור זה ומופלא זה. אביא תחילה לקורא את הגרסאות השונות, שנכתבו ופורסמו בטווח כתב עגנון את גרסתו, עליו נאמר על-ידי חוקרים לא מעטים, שהוא התבסס עליהן:

1. גמרא (בבלי), (בבא קמא):¹ על 'חסיד שהיה גונח מלבו, ושרופאיו המליחו לו לשותות חלב עזים מתוק.
2. Falktales of israel:² דב נוי מביא בספרו את הסיפור 'שתי עזים של חזק ועני', בכפר שברשין.
3. צ' ליפשיץ, 'מעשה בעז':³ נוסח תימני, מאת יעל סרי, בתוך: ללמוד ביד אוניברסיטת בר-אילן.
4. ש"י עגנון, 'מעשה העז',⁴ מתוך ספרו 'אלו ואלו'.

בארבעת הסיפורים הדומים זה לזה להפליא, כאשר כל אחד נכתב במקום אחר ובתקופה אחרת, מדובר על שני מוטיבים עיקריים בפשוטו של סיפור: הולדה וחי החולה הוא בדרך-כלל זקן, והחלב הוא בדרך-כלל מתוק. הדיון בפשוטו של הסיפור וכאן מדובר בסיפורו של עגנון 'מעשה העז', הוא על סיפור פשוט, תמים אך אומי שהתחיל בטוב והסתיים ברע. אולם מדובר כאן בספרות גבוהה של עגנון, נהחוקר גרשון שקד אומר על עגנון: 'אמן ואמנות'⁵ שהם כצמד נרדפים ביצירת הרחבה של עגנון. אומר שקד: העז שימשה את האמן בנושא הגאולה, כעניין שיאך נסתר בסיפורו. כדי להגיש לקורא סיפור, שהפרשנות והמזקק עליו בלתי-נדל הצליח עגנון - לדברי שקד - לדכא את הרגש שהוא, לדעתו, 'צרת הספרות החדג' ולכתוב יצירה שהיא התגלמות הוויית הספרות העברית. אומר שקד: '...עגנון מן וממתן החווייה הפיוטית' [ביצירתו]⁶ (מתוך 'אמנות הסיפור של עגנון'). המיסטיקה כתורה מממשת לעוסק בה חוויות פנימיות ואינטנסיביות של המציאה הדתית העליונה וכתופעה עמוקה לביטוי כוונות מיסטיות עמוקות, היא העזר ענ לפענח את מסע 'גאולת' עגנון.

אמנות הסיפור

יצירה זו, 'מעשה העז', היא אמנם בעלת היקף מצומצם, אלא שמאחוריה מסתוו בסיפור פשוט סמלים ומאפיינים מיסטיים רבים, המצביעים על כוונות היו

על נפישותו, נוסחאותיו ומקבילותיו ראו גדליה נגאל, הסיפורת החסידית - תולדותיה ונושאה, ירושלים 1981, עמ' 247-251.

⁹ מה ראה פרץ לשלב בנוסח העברי תיאור המלאכים, כאלה שראשיהם גלויים? בשיתה שקיימתי עם שמשון מלצר, מי שתרגם לעברית את סיפורי פרץ שנכתבו ביידיש, אמר שהתוספת היא משל המתרגמים. לדבריו, גם הסיפורים שמצוין לגביהם שנכתבו עברית במקור, תורגמו בעצם מכתביו ביידיש על ידי אחרים, ופרץ ערך את הדברים, תיקן ושכלל אותם.

¹⁰ ראו מ"י ברדיצ'בסקי (לעיל, הערה 6), עמ' קכח; ובעמ' ה, סימן קס, מראי מקומות נוספים. נכלל בספר קהלת חסידים, ט, עב.

¹² השוו הדגמת המוטיב אצל אדמו"רים למיניהם במאמרו של מאיר בוסאק (לעיל, הערה 1).

¹³ על זיקתו של מוטיב זה אל סיפורים אחרים ראו ש' ורסס (לעיל, הערה 8), עמ' 216-221.

¹⁴ להשפעת ויספיאנטיק על יצירתו של פרץ עיינו ויקטור ארליך, יו"א בלעטער, כ, א, גיליון ר, פ' לחובר (לעיל, הערה 3). דוגמה זו לצדן של דוגמאות נוספות מובאות אצל מאיר בוסאק (לעיל, הערה 1).

¹⁵ הבחנה יפה, שמאיר בוסאק (לעיל, הערה 1) שם אליה לב.

¹⁶ יוסל בערגער, אילוסטראציעס צו אלע פאלקסטימלאכע געשיכטן פון יצחק ל' פרץ, אריינפיר פון ש. ניגר סיגאל, מונטרעאל 1950.

¹⁷ הסיפור גור, כידוע, פולמוס ממושך. ראו פירוט ביבליוגרפיה של יונה דוד, 1972, עמ' 53-54; וכן הלל ברול, מאמרים על יצירתו של ש"י עגנון, תל אביב 1980, עמ' 105-106.